

ALÖIS GREGOR

ZVLÁŠTNOSTI VĚTNÉHO ČLENĚNÍ VE SPISOVNÉ ČEŠTINĚ A V NÁŘEČÍCH

Prof. V. Chmelařovi k šedesátinám

1. Úvodní poznámka

Od pravidelného větného členění se jazykové projevy nezdědky odchylují, a to z rozmanitých příčin. Z takových odchylek od náležité syntaktické vazby zasluhují povšimnutí zejména atrakce, kontaminace a anakolut.

Jazykové prameny a jejich zkratky:

- Alx = Alexandreis; AlxB = zlomek Budějovický; AlxH = zlomek Jindřichohradecký; AlxV = zlomek Svatovítský
BartDI, II = Fr. Bartoš, Dialektologie moravská; I. díl z r. 1886, II. z r. 1895
Baw = rukopis hraběte Baworowského z r. 1472
BečkaÚv = J. V. Bečka, Úvod do české stylistiky (1948)
Ben. = Božena Benešová
K. Čap. = Karel Čapek
Čap. Ch. = Karel Matěj Čapek-Chod
DalC = kronika t. zv. Dalimila, rukopis t. zv. Cambridgeský
EvOl = evangeliář Olomoucký z r. 1421
FolpPřísp. II = Jos. Folprecht, Příspěvky k mluvě lidu slováckého na moravském Podluží, 2. č., výroční zpráva čes. reálky v Plzni za šk. r. 1906—07; 1. č. vyšla ve výroční zprávě téhož ústavu za šk. r. 1905—06.
GebHMIII, I = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, III. díl, 1. č. (skloňování) 1896
Geb-TrHMIV = Jan Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého, IV. díl (skladba). K vydání upravil Fr. Trávníček (1929); odtud je vzata většina citátů ze staročes. textů
Glaz. = Jarmila Glazarová
Háj = Václav Hájek, Kronika česká z r. 1541
Haller = Jiří Haller, Popis a rozbor lidové mluvy v pěti podřipských obcích, I. díl (hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví) 1932
Hošek II, 1. č. = Ignác Hošek, Nářečí českomoravské, II. díl (podřečí polnické), 1. část (mluvnický nástin podřečí polnického) 1905
Hrad = rukopis t. zv. Hradecký
HusPost = Husova Postilla
ChelěP = Petr Chelčický, Postilla
Choch. = Prokop Chochołušek
JJak = Jan Jakubec
Jir. = Alois Jirásek
Kašik = Ant. Kašik, Popis a rozbor nářečí středobečevského (1908)
Kruml = rukopis Krumlovský z první čtvrti 15. stol., který se chová nyní v pražském Národním museu
KubLid = Josef Kubín, Lidomluva Čechů kladských (1913)
LékB = Sběrka lékařských rozprav z r. 1440; rukopis v pražské Národní universitní knihovně

- Mal I = Jiří Malovaný, Skladba nářečí císařovského, ČMM 23 (1899), 1. část; 2. část vyšla v ČMM 24 (1900)
- ML = modlitby a legendy, rkp pražské Národní univ. knihovny ze skl. 14. stol.
- Ol = bible Olomoucká z r. 1417
- Otc = životy Otců, rukopis z 15. stol.
- Pass = Passionál; PassKlem = rukopis Passionálu z r. 1396, který se chová v pražské Národní univerzitní knihovně
- Pfleg. = Gustav Pflieger Moravský
- Pulk = kronika Pulkavova, rukopis Rajhradský z doby okolo r. 1400
- SB = hanácké nářečí slavkovsko-bučovické (z autorových rukopisných záznamů)
- Svěrák = Fr. Svěrák, Boskovické nářečí (1941)
- ŠmilSkl = Vladimír Šmilauer, Novočeská skladba (1947)
- Štít = Tomáš Štítný; ŠtítMus = sborník v pražském Národním muzeu z r. 1450; ŠtítOp = Štítného sborník Opatovický; ŠtítV = Štít Mus, vydal Ant. Vřfátko 1873
- Tkadl = Tkadleček; rukopis z polovice 15. stol.
- TrMŠC II² = František Trávníček, Mluvnice spisovné češtiny, II. část (skladba), 2. vyd. z r. 1951
- SJČ = Pavel Váša a František Trávníček, Slovník jazyka českého, 4. vyd., 1952
- Vanč. = Vladislav Vančura
- VesHer = Jaroslav Veselý, Popis a rozbor heraltického nářečí (v rukopise); obsahuje popis a rozbor dialektu jak v Heralticích, tak v dalších třiceti osadách v třebském a jhlavském okrese z prvního desetiletí 20. stol.
- VšehK = Viktorin Kornel ze Všehrd, O práviech, súdiech a dskách země české knihy devatery; rukopis Kinského z r. 1515
- ŽKlem = žaltář Klementínský

2. Atrakce

1. Atrakce („přitažení“) záleží v tom, že některé slovo ve větě mění původní náležitý tvarový sklad a nabývá vlivem jiného slova v téže anebo v sousední větě tvaru jiného, nežli mu náleží podle smyslu. Tak na př. srovnáváme u nějakého substantiva dvě vlastnosti, šířku a délku. Vyjádříme-li prvou vlastnost, šířku, komparativem, čekali bychom logicky, že druhé adjektivum bude v pozitivu, tedy že věty budou znít: Je širší, než je dlouhý. Tomu však tak není. Podle předcházejícího komparativu „širší“ v hlavní větě vzalo na sebe také následující přidavné jméno ve vedlejší větě nenáležitý tvar komparativní „delší“: Je širší než delší (= jeho šířka je větší než délka). Nebo úvedme jiný příklad. Čekali bychom ve shodě s náležitou syntaktickou vazbou větu v této podobě: Byl živ o kousku chleba. Místo toho však lze někdy slyšeti nebo čísti: Byl živ o kousku *chlebě*. To znamená, že náležitý gen. „chleba“ po substantivu „kousek“ (podle TrMŠC II², 1204, t. zv. genitiv množství a látky, blízký genitivu celkovému) byl vlivem předložky o nahrazen nesprávně lokálem *chlebě*. Protože se v obou případech právě uvedených a v případech jim podobných tvar A a tvar B navzájem spodobují (asimilují), nazývají někteří linguisté atrakci asimilací. Václav Ertl ve zpracování Gebauerovy Mluvnice české (II. díl, 9. vyd. z r. 1926, str. 59) mluví tu o asimilaci větné, Fr. Oberpfalcer v Jazykozpytu (1932, str. 377) o asimilaci syntaktické. Nepokládám název asimilace za zvláště výhodný, a proto se raději přidržuji vžitého pojmenování „atrakce“. Ertl l. c. rozeznává dále asimilaci postupnou (jež je častější) a zpětnou (řidší).

2. Atrakcí se mění mluvnická vazba dvojným způsobem; jednak tvar jednoho slova dostává podobu podle tvaru slova druhého, jednak bližší výraz tvarově ustrnuje a zůstává tvarově beze změny, kdežto náležitá mluvnická vazba se přenáší až na výraz následující, vzdálenější. Příklady: — a) na prvý způsob: nad množstvím *pannami* Pass Klem 209 a (místo nad množstvím *panen*), před koncem *masopustem* BartDI, 184 (m. před koncem *masopustu*), s *pětima* gréjcarey Kašík 76 (m. s *pěti* gréjcarey); — b) na druhý způsob: do *puol* léta ChelĚP 270b, po *západ* slúnci BartDI, 161 (m. při *západu* slunca), dám im po *pár* grécarech MalI, 156 (m. po *páru* grécarů) atp.

3. Atrakce se vyskytá velmi často především ve výrazech míry, koli-
kosti, a to v nejrůznějších pádech, hlavně však po předložkách, Lze to
trvám vysvětliti tím, že takové výrazy vlivem svého významu splývají s pří-
slušným substantivem v jeden celek a že se proto náležitá flexe mění. Buďto
je tu flexe u obou členů anebo jen u členu jednoho, druhého. Atrakce
bývá:

a) u základních číslovek pět... deset, jedenáct... devatenáct,
dvacet... čtyřicet, padesát... devadesát. Od původu jsou to sub-
stantiva rodu ženského, skloňovala se mimo několik výjimek podle vzoru
kost a počítaný předmět byl u nich po právu vyjádřen genitivem celkovým.
Srov. na př.: v *sedmi* let (6. sg. = v sedmi letech) AlxV 1898; — mój rod *pětú*
pramenův (7. sg.; = pěti prameny) bude kvísti DalC 6; — otečeš *sedm sedmí*
(2. pl.; = sedmkrát sedm) Ol Lev 25, 8 a j.

Časem však číslovka atrakcí ustrnula ve tvaru na *-i*, který platil pro
všechny pády; byl tedy: dativ pěti hřivnám místo pěti hřiven, lokál o pěti
hřivnách místo o pěti hřiven atd. Tento způsob se udržel do dneška a nabyl
domovského práva i v jazyce spisovném. Je pravidlem arci i v dialektech:
S pěti zlatejma nevystačím Hošek II, 1. č., 84; — vrátilse o devítí hodinách
SB a j. V některých staročeských památkách a v některých nářečích,
zejména ve východomoravských, najde se však tu a tam flexe oboučlenná,
na př.: před *šesimi dny* (= před šesti dny) EvOl 249a, před *dvaceti rokami*
(= před dvaceti roky) BartD I, 117, s *pjetima knoflíkama* (= 's pěti knoflíky)
SB a pod.

b) Značně jiné jsou poměry u číslovky sto. Stojí-li sama o sobě, skloňuje
se podle vzoru město: 1., 4. sto, 2. sta, 3. stu... Stojí-li však u ní počítaný
předmět, mohou zde nastati celkem tři případy. Poměrně zřídka je dosvěd-
čeno skloňování číslovky s počítaným předmětem v genitivu: 3. pád ke stu
korun, 6. p. o stu korun, 7. p. se stem korun... O něco častěji se skloňují
oba výrazy: 3. p. ke stu korunám, 6. p. o stu korunách, 7. p. se stem koru-
nami... Počítaný předmět je zde atrahován. Nejhojnější je však případ
třetí; 'sto' zůstává neskloněno a počítaný předmět přibírá pádové kon-
covky: 3. p. ke sto korunám, 6. o sto korunách, 7. se sto korunami... I tu
běží o atrakci, jak bylo řečeno shora. Sr. TrMSC II², 538. Tak je tomu v ja-
zyce spisovném. Dialekticky je dosvědčen zpravidla jen způsob třetí; druhé
dva se vyskytují zřídka. Na př.: Ze *sto rénskéma* se dalo za méch mladých
časů už něco kópit před *sto lete* BartD II, 118; — děti dostaly po *sto zlatejch*
Hošek II, 1. č., 84; — po *sto mñechách* Svěrák 90 a pod.

c) Sklonění číslovky tisíc je ve spisovném jazyce podle Trávníčka
(MSČ I², 539) takové: v pádě prvním až šestém se jednak skloňuje, jednak —
častěji — neskloňuje: 3. tisíci lidí n. lidem||k tisíc lidem, 6. p. po tisíci ko-
runách; ale v 7. p. se vyskytají zpravidla jen tvary neskloňované: s tisíc
korunami||s ustrnulým tvarem na *-i*) s tisíci korunami. V nářečích se
číslovka 'tisíc' skloňuje, ale celkem zřídka, na př. před *tisícem let* BartD II, 118,
s *tisícem chlapu* Svěrák 90; zpravidla zachovává ustrnulý tvar tisíci||tisíc
a příslušné pádové koncovky se připínají k počítanému předmětu, na př.: Co
z nás bude po *tisíc rokách* SB; — před nákejma *tisíci lety* bylo tam mněsto
Hošek II, 1. č., 84.

d) Podobně je tomu, jak učí Trávníček (l. c.), ve spisovném jazyce i u čís-
lovky milion, jen však s tím rozdílem, že se neskloňovaný tvar 'milion'
vyskytuje řidčeji, na př. 3. p. k milionu korun n. korunám||k milion koru-

nám. Srov. na př. v slavkovsko-bučovickém nář.: Dneska aňi z *milijónem* vo-jáků modz nespravíš.

e) Neurčité číslovky málo; mnoho, kolik, tolik, několik (stě. ko-liko, toliko, několik) měly původně sklonění jmenné. Počítaný předmět býval u nich v genitivu. Na př. *u málu* dní (= v málo dnech) ŠtitMus 62b, *s mnohem* knížat (= s mnoha knížaty) AlxH 5, 18, po *několiko* dní OtcB 46b, tento dramatický výjev o *málu* slov stačil úplně Čap. Ch.) po prvé po mnohu neděl pohrál si radostný úsměch rtoma jeho (Choch.) atd.

Náležitá flexe však u těchto číslovek brzy upadla, tvary *málo*, *mnoha*, *ko-lika*, *tolika*, *několika* atrakcí ustrnuly, staly se příslovci a příslušné pády se označují na počítaném předměti. Na rozdíl od spisovného jazyka mívají ustrnulé tvary v nářečích nejrozmanitější podobu: do *kolci* BartD I, 32, o *kólci*, s *kólci* chlapcama Folp 36; v *koliki* domech Bart D II, 51, s *kolikima* tam šil ib. 51, dal toho kolikati chlapcom Folp 47, vo *kolika*||*kolikati* hodi-nách BartD II, 118, do *koliki*, o *koliki* ib. 217, do *kolika*||do *kolikouti* (do *kolikou*) do *kolikouch* hrajem Haller 140; — potkali sme *tolika* muskejch Haller 140 (v podřípském nářečí bývá ustrnulý tvar *tolika* i v nom., ak.: bylo tam *tolika* lidí, ib. 140). Příklady na číslovky v ustrnulé podobě i na flexi oboustrannou: Vykonal velkou práci s *málo* lidmi Us. — V *kolicě* dnech (= v kolika dnech) Alb 8a. — Po *kolika* nedělích? Us. — Po *několiku* ča-siech Pass 289. — V *několika* dnech HáJ 62a. — S *několika* přáteli Us. — Proti *toliko* svědkóm ŠtitOp 12. — Po *toliku* hodinách LékB 36a. — Po *tolika* zku-šenostech Us. — Meze *tolima* leďima (= mezi tolika lidmi) Mal I 156. — Ve *mnoho* let (m. ve mnozě let) ŠtitOp 30. — Před *mnoha* lidmi Všeh J. — Bylo to ne před *mnoha* lety Pflæg. — Po *mnoha* zkušenostech (častěji po *mnohých* zkušenostech) Us. — Mávali (= mívali) po *moci* ovčách (= po moc, po mnoha ovčích) BartD I, 42. — Na *mocka* fůrách vozili seno BartD II, 239.

Subst. *půle* (< stč. puola < póla) se skloňovalo zčásti podle vzoru žena, zčásti podle vzoru duše a počítaný předmět byl náležitě v genitivě, tedy na př. póla hřivny, po póli hřivny... Časem se však atrakcí dostala flexe v sg. kromě 1. a 4. p. předmětu počítanému a z podst. jm. póla||póle se stalo ustrnulé, nesklonné *pól* > *puol* > *půl*: z *půl* hřivny, po *půl* hřivně atd. Pří-klady: až do *puol* potoka Ol Deut 3, 16; — po *půl* patu; — do *půl* devátěj, po *půl* třetu gréjcaru Kašík 76; — přet *půl* hodinó SB; — do *půl* tabulí okna zamrzli, ib.; — v *puol* únoru Mal I, 156; — na *půl* roku Us. atp. — Vedle toho žijí substantiva *půla*, -ly||*půla*, -le, f. až dosud; podle Trávníčka (MSČI², 540) jsou to výrazy řídké, vyskytují se zpravidla jen v řeči lidové a hovorové a veskrze se skloňují.

U číselného výrazu polovice (< polovicě < polovica) je něco podob-ného. Ve spojení se substantivem ‚cesta‘ se má po právu skloňovati takto: 1. p. polovice cesty; 2. p. z polovice cesty, 6. p. v polovici cesty, 7. p. s polo-vicí cesty atd. Časem však tu atrakcí nastávají změny. Náležitá vazba v *polovici* cesty je nahrazena vazbou v *polovici* cestě. To znamená, že v zá-vislosti na předložce *v* je netoliko slovo ‚polovice‘, nýbrž i subst. ‚cesta‘, které je vlastně závislé jako přívlastkový genitiv na slově ‚polovice‘. Změna však jde namnoze ještě dále. Flexe se naznačuje toliko na slově ‚cesta‘ a předchozí výraz ustrnuje v podobě polovic, tedy na př.: v *polovic* cestě, do *polovic* cesty atp. Trávníček (MSČ II², 830; SJČ⁴, 1203) tvary v *polovic* cestě (||v *polovici* cesty) a p. v spisovném jazyce připouští. Srov. v nářečí slavkovsko-bučovickém: koně se zastavili v *polovic* cestě (|cesty).

Tvar *polou* (< *polú*), od původu lokál dvojný od ‚*půl*‘, ustrnul a nabyl povahy příslovečné. Měl by po něm následovati počítaný předmět v genitivu, tedy na př. v *polou léta*, ale atrakcí vznikl tvar v *polou letě* (= v polovici léta). Srov. v polnickém nářečí: na *polou cestě* stála borovička Hoš II, l. č., 126.

g) Subst. čtvrt, stojí-li u něho počítaný předmět, je vždy nesklonné, ať je to ve spisovném jazyce, ať v nářečí (zde arci po příslušných změnách hláskových). Na př.: Vrátil mu peníze do *čtvrt* roku Us. — Odešel před *čtvrt* hodinou Us. — Na *štvrt* hodíne nič nezáleží SB. Ve starším jazyce se najdou příklady i bez atrakce: slovo *čtvrt* se skloňuje náležitě podle vzoru kost a počítaný předmět zůstává v genitivu, na př. ve *čtvrti léta* DalC 79.

h) Atrakce nastává u slov *hrst*, *kapka*, množství (stč. množstvie), pár. Na př.: s množstvím *lidem* Ol3, Reg 102; osel, ješto se *hrstí sěnem* nebo *otavú* dá k jeslem přilúdití Tkadl 34^a; — tú *kapkú vodú* všecko žene BartD I, 183; — zahrádkáři se *mrví* na svých *pár čtverečních metrech* K. Čap.; — v *pár dřách* bíl na mářách SB; — po páru *rokách* Geb-Tr HM IV, 79; — před *párma letma* || *letama* || *leti* Haller 122; — v *pár dněch* BartD II, 194; — jel s *párem koňma* || s *párma koňma* Hošek II, l. č., 126.

ch) U jiných výrazů míry, kolikosti bývají tvary neatrahované i atrahované, na př.: Co možu delat s tó troškó *uhlí*, co mám? SB; — nés trochu *zemňádkú* Kašik 76; — jél s páru *koní* (|| s páru *koňma*) tamtéž 76 a p., ale: ležel na kusi *hrachovině* BartD I, 183; — byl o kúrce *suchém chlebě* (m. o kúrce suchého chleba) tamtéž I, 184 a j.

4. Atrakce bývá dosvědčena někdy také u výrazů označujících čas a místo: před koncem *masopustem* BartD I, 184; — před *východ sluncem* (před východem slunce) tamtéž I, 161; před *sluncem východem* (lid.; TrMSČ II^a, 830); — od *vzchod sluncě* Hus Post 113^a; — Sedlák dyš seje, má se hubou vobrátit proti *vejchodu slunci* Hošek II, l. č., 126; — bude panovati až do *kraj světa* ŽKlem 71, 8; — na *prostřed Bellemě* Hrad 68^a; — v *prostřed lesi* BartD I, 161; — *přišél do prostřed lesa* a nevjedél co fěil SB; — stařík seděl za *vrch stolem* BartD I, 161; — na *roh stola* seděl, tamtéž I, 161 atp.

5. Velmi zhusta se vyskytá atrakce v případech, když genitiv (podměťový i předmětový) nebo — řidčeji — jiný pád je závislý na pádě předložkovém. Na př.: kotly k vaření *masu* (m. k vaření *masa*, t. j. dativ místo genitivu), — toho potřeba k chytání *rybám* (= k chytání ryb) BartD I, 183; — (sestra) jide na *chvíli* kráčenje (m. na kráčenje *chvíle*, t. j. akus. místo gen.) Baw 1052; nemá kus *dobrej střevíc* (m. *dobrého střevíce*) KubínLid 138; — o *svatých jiezvách* přijetí (m. o svatých jiezv přijetí, t. j. lokál m. gen.) EvOl 3^b; — v *louži vodě* (m. *vody*) KubLid 141; — tenle Krška starosta — toho chtěl hastrmana utopit na žlice *vodě* Hošek II, l. č., 129; — byli zme při *trnkách* vaření (= při vaření trnek, t. j. povidel) BartD I, 184; — před *zákonem* ustanovením řečeno jest Comest 7^a (= před ustanovením *zákona*, t. j. instr. místo gen.); — má dost práce s *tým pepřem* tlúčením (= s tím tlúčením pepře) BartD I, 184; — čekal sem s *Tróbkó* s oračká (s oračkou Tróbký, t. j. polní trati takto pojmenované) Mal I, 157; — slíbil něco *rukou dáním* (m. *ruky dáním* = podáním ruky) Us.; — napomínám tě z *hřebíkův rukú a noh* *probođenje* (m. z *probođenje rukú a noh hřebíky*, t. j. gen. místo instrumentálu) ML 15^a a pod.

V některých moravských nářečích, na př. v císařovském nebo slavkovsko-bučovickém, atrahuje se hojně genitiv závislý na podstatném jméně

slovesném. Příklady: a) v císařovském nářečí: Fčel už je po *klasó* zbirání (= po sbírání klásí, t. j. klásků zbylých na poli po svázání a odvozu obilí; klásí = podst. jméno hromadné podle vzoru znamení) Mal I, 157; — ve můžete z *jetelinó* ze sečením dobře počkat (= počkat se sečením jetele) tamtéž I, 157; — fčel je népilněš z *řepó* s kopáním (= nyní je nejpilnější s kopáním řepy) tamtéž I, 157; — b) ve slavkovsko-bučovickém nářečí: Copak se tadi nenande žádné na *prase zabitií*? (= na zabítí prasete, někdo, kdo by prase zabil); — s *peñezama* půčováním nič si nezačiné, nebo tuze na to doplatíš (= s půjčováním peněz); — to je hadra na *dlášku* umévání (= na umývání podlahy), a né na prach; — to je o *koňa* pozbití; — přišla *řepa* vožení; předbíhala se na *tó jetelinu* na sečeří atd.

6. Atrakce se vyskytá též a sloves, třebaže ne tak často jako ve flexi u číslovek, u číselných výrazů a u substantiv. Mění se u sloves především způsob. Tak na př. původní souvětí zní takto: Ať děláš, co děláš, mne pro tu myšlenku nezískáš. Toto souvětí lze však vyjádřit i jinak: Dělej co dělej, mne pro tu myšlenku nezískáš. Zde atrakcí podle imperativu ‚dělej‘ v hlavní větě vznikl ve vedlejší větě rovněž imperativ ‚dělej‘ (m. *dělej*, co *děláš*). Podle původu a podle přísných logických zásad měli bychom dělati zde před *co* čárku, ale zpravidla od toho upouštíme, protože ve spojení ‚dělej co dělej‘ cítíme jakoby jeden, těsně spolu souvisící celek (*dělej co dělej* = dělej cokoli). Zejména je to jasné u spojení *stůj co stůj* (= ať to stojí, co stojí; i když to bude stát mnoho). Toto podmínkové souvětí považujeme již za výraz příslovečný (= musím to dostati za každou cenu), a proto není důvodu, abychom tu kladli čárku.

Jiné příklady: *vezmi kde vezmi* (*vem kde vem*), dluh zaplatiti musíš Us.; — *buď jak buď* (= ať je tomu jakkoli), nazpět již nemohu Us.; — *dělejte* vy si, *co dělejte, předložte*, *co předložte*, mluvít vám do toho nebudu Rais; — (Markéta) sama sobě se zaváže přísahou, že nepromluví, *děj se co děj* Vanč.; — *uvažuj*, jak *uvažuj* Ben.; — *staň se co staň* (ŠmSkl. 291).

Trávníček (MŠČ II², 1398) soudí, že sem od původu patří také spojení *chtěj nechťěj*. Na př. ve větě: Musíš to udělat *chtěj nechťěj* (= ať chceš nebo nechceš, volky nevolky).

7. Řidčeji nastává atrakce u sloves v rodě: Nosí vejce po devět dní pod levým paždím, nečasán, nemyt a *nemodlen* Jir.

8. Stojí za povšimnutí charakteristický jev v některých dialektech, kdy se předmět závislý na infinitivu atrahuje k řidícímu slovesu nebo k řidícímu výrazu. Tak je tomu na př. v císařovském nářečí. Věta: „Přeňdite k nám trnke vařeť“ nabyla podoby: „Přeňdite k nám na trnke vařeť“, a to tím, že se prostý akusativ ‚trnke‘ změnil vlivem slovesa ‚přeňdite‘ na pád předložkový: „Přeňdite na trnke.“ — Jiné příklady (Mal I, 158): *Na zemňáke vozeť* dnes není hdy (= není kdy vozit zemáky). — Oni nésó doma zvekli *takovymu ničemu dělať* (= nejsou zvyklí dělat nic takového a p.). Výklad Malovaného, který zde zjišťuje atrakci, mě úplně nepřesvědčuje. Já bych tu spíše viděl kontaminaci. Podle mého soudu běží zde o směšování dvou různých vazeb. Tak na př. první příklad bych vysvětloval takto: První vazba je tu: „něni kdy“ (na něco), druhá: „vozeť zemňáke“, kontaminací pak vzniká vazba nová: „na zemňáke vozeť dnes není kdy“. Příkladu Malovaného (l. c. 158): *Matóš bel učené tehoto plátna dělať* (v císařovském nářečí stojí u adj. ‚učené‘ ve významu ‚znalý‘ genitiv) podobá se jedno místo z Comestora 224^a: aby *přěstal dělati toho diela*

(m. aby přestal dělati to dielo). Gebauer (HM IV, 81) vykládá gen. „toho diela“ atrakcí, t. j. vlivem slovesa ‚přestati‘, které se pojí v stč. s genitivem. Podle mého soudu i tu by mohlo jíti spíše o kontaminaci.

9. Jiří Malovaný, který ve své rozsáhlé a velmi pozoruhodné Skladbě nářečí císařovského (ČMM, roč. 23, 24) věnuje atrakci takovou pozornost jako nikdo jiný z našich dialektologů, probírá velmi obsírně (I, 158—159) atrakci, kdy se příslovce a trpné přičestí tvarově přizpůsobují genitivu jako doplněk. Mluví nejdříve o atrakci v jednočlenných větách slovesných: a) u příslovci, b) u trpných přičestí.

a) Ve větě *bylo jich tam strašně* vyjadřuje výraz *strašně* míru a bylo by možno místo něho říci na př.: *Bylo jich tam mnoho*, *bylo jich tam moc* a pod. Genitiv ‚jich‘ udává celek, příslovce ‚strašně‘ vyjadřuje část toho celku. K tomuto genitivu se atrahuje příslovce ‚strašně‘ jako doplněk: *Belo ich tam strašněch*. Jiné příklady: *Teho pěru tam bylo hroznyho* a pod. Podobný jev možno pozorovati též v nářečí slavkovsko-bučovickém. Na př.: Na Vranovém polu je *vohňice strašné*. — Mařena nedostane *tech peňes tag hrozněch* (= tolik), jak si Franta mislí atd. —

b) Věta, která by zněla ve spisovném jazyce: *Je tam uděláno trochu povřísel*, má v císařovském nářečí podobu: *Je tam trochu obřísel nadělaných*, t. j. přičestí, stojící v středním rodě a v nominativu, je atrahováno jako doplněk ke gen. *Jde tu v podstatě zase o výraz míry, který je jako příslovečné určení nebo jako předmět závislý na přičestí*. — Jiné příklady: *Belo nás tam nabitých* (= bylo nás tam nabitó, plno). — *Už je dvanásti odbítých* (= už odbilo dvánáct). — *V zahradě belo moc jablek orážněch*. — *Je tam hodně napršenyho* (hodně napršelo). Mal I, 158. — *Moc jich mřelo tó sul vzítých* (= mnoho jich vzalo tu sůl) Mal I, 159 atp. — Podobná atrakce tu nastává též ve větách dvoučlenných. Na př.: *Má padesát zlatek vebraných* (= má vybráno padesát zlatých, vybral padesát zlatých) Mal I, 159. — *Ti majó provázku okolo hlave namotaných* (= ti mají okolo hlavy mnoho provázků omotáno) ib. atd. Podobnou atrakci jsem zjistil též v nářečí slavkovsko-bučovickém: *Mi máme málo letos seté jetelini*. — *Má hromadu třísek nasekaných*.

10. S atrakcí souvisí též tvarové vyrovnávání (tvarová harmonie) mezi jmenným a složeným skloněním adjektiv v jmenném přísudku nebo v doplňku. Říkáme na př.: *Hoch je zdráv*, ale: *hoch je zdravý a tlustý* Us. Obě adjektiva dáme do tvaru složeného, poněvadž od druhého přídavného jména (tlustý) nelze utvořiti tvary jmenné. Jiné příklady: *Otec je starý*, ale ještě *čilý* Us. — *Jsem nad tím všecek zarmoucen*, *jsem nad tím celý zarmoucený* Us. — *Přišel pro ni (Jura pro Františku) slavnostně odhodlaný* a sám s sebou tolik *spokojený* Glaz. Atp.

11. Gebauer (HMIV, 81—82) zaznamenává několik případů t. zv. atrakce „z věty do věty“. Na př.: *Aby jej věděl, kde najíti VšekK 65^a* (m. aby věděl, kde jej najíti). — *Rudolf těm zemiem*, kterýmž chce, nikdy *jich jest neměl* (m. těch zemí; dativ ‚těm zemiem‘ je tu místo genitivu atrakcí podle ‚kterýmž chce‘), Pulk 157^a. Podobné případy se najdou i v nářečích: *Kdož tě ví, kde to máš* (m. kdo ví, kde (ty) to máš) BartD I, 179 a j. Gebauer odtud vysvětluje časté začátky lidových písní: *Vím já lučinu* a pod. Někdy se atrahuje tak, že se podmět z vedlejší věty přesune jako předmět do věty hlavní a že se určité sloveso položí do infinitivu. Na př.: *Já pamatuju celú*

našu dědinu vyhořet (= já pamatuji, když celá naše dědina vyhořela) BartD I, 193.

Zajímavé případy atrakce z věty do věty uvádí Kašík v nářečí středo-bečevském (76): Tu máte, to fšeccko přijde do Bystřice (= tu máte to všechno, co přijde do Bystřice; neurč. číslovka ‚fšeccko‘ je předmětem věty první a zároveň podmětem věty druhé). — To je nic, co já unesu nošu (= to je nic proti té nuši, kterou já unesu).

12. Některé atrakce jsou již tak ustálené a vžité, že se nepovažují za chyby, na př.: *o kolika hodinách, před půl rokem, po čtvrt hodině* ap. Naproti tomu jiné se za chyby pokládají, a to atrakce vzniklé často z nepozornosti, jindy zase z nedokonalé znalosti spisovného jazyka, na př.: *Utopil by ho na lžíci vodě, leží na hrstce slámě, odešel před sluncem východem* atp.

3. Kontaminace

1. Kontaminací (směšováním) se rozumí směšování, křížení dvou vazeb tvarem různých, ale významem stejných nebo si blízkých. Tak na př. se říká: mám jen tebe, a v téže platnosti: nemám než tebe; kontaminací obou vazeb vzniká vazba nová: *mám než tebe*.

Kontaminací vazeb ceniti si něco + vážiti si něčeho vznikla vazba *ceniti si něčeho*, získati něco + nabyti něčeho = *získati něčeho*, hlasovati pro mír + bojovati za mír = *hlasovati za mír*, obchodovati s něčím (pův. obcházeti s něčím dům od domu) + zaměstnávat se něčím, zabývati se něčím = *obchodovati, obchod něčím*, předcházeti něco (sr. pýcha předchází pád) + zabraňovati něčemu = *předcházeti něčemu*, na př. *nemocen*, seč jsem + co mohu = *seč mohu* atd.

2. Některé kontaminace se již tak ustálily, že nabyly domovského práva i v jazyce spisovném; přispěla k tomu namnoze ta skutečnost, že se u nich ztratila souvislost, zpravidla významová, s vazbou původní. Naproti tomu nejedna kontaminace se považuje za nesprávnou. O tom, kterou kontaminací lze připustiti do spisovného jazyka, leckdy se názory rozcházejí. Tak na př. Trávníček (SJČ, 4. vyd.) odmítá vazby ‚získati něčeho‘, ‚obchodovati něčím‘, ‚předjít něčemu‘, kdežto na př. Učebnice jazyka českého pro 3. třídu gymnasií (1952, str. 34) vazbu ‚obchodovati něčím‘ uznává již za správnou.

3. Leckdy se mísí (kontaminují) dvě různé vazby, rčení a obrazné úsloví bezděčně (z přeřknutí a z nepozornosti při mluvení), z citového vzrušení nebo z touhy po komickém účinku, po parodii nebo persifláži. Tak na př. z prvního úsloví: Podal mi kalich hořkosti a z druhého úsloví: Vložil kříž na má bedra vzniklo třetí úsloví: *Bůh vložil kalich hořkosti na má bedra!* — Jiné příklady: *Zub času vyléčil už mnoho ran.* — *Matka dala život mrtvému dědku.* — Finanční rovnováha podniku se octla *na šikmé ploše*. Atp. O těchto t. zv. katachrésích v. Dvořáček, Pomíchané metafory (NŘ 9, 33—38).

4. Někdy již necítíme, že v té nebo oné kontaminaci běží vlastně o obrat zcela nelogický, který je v pravém opaku k obvyklému významu a k etymologii slova. Srov. na př.: *starý mládenec, větší polovice* buchyty, *desítidenní karanténa* ap. Zde už zcela zapomínáme na to, že se tu substantivem ‚mládenec‘, ač je odvozeno od slova ‚mladý‘, míní vlastně muž neženatý, přehlízíme naprosto, že slovo ‚karanténa‘ souvisí s francouzskou číslovkou *quarante* = 40, a máme na mysli jen význam v zdravotvědě, t. j. po-

licejní opatření proti zavlečení nakažlivých nemocí, neuvědomujeme si dobře, že „polovice“ může znamenat ve spojení s komparativem „větší“ tolik co „kus“ atd. Některé umělé literární kontaminace jsou nadměru působivé, jako je na př. sousloví „výmluvné mlčení“ (srov. proslulá Ciceronova slova v I. řeči proti Catilinovi: *Cum tacent, clamant*).

4. Anakolut.

1. Anakolut (vyšinutí z vazby) je změna náležitého větného skladu uprostřed věty. Mluvčí jako by uprostřed věty zapomněl, jak má v začaté vazbě pokračovati, a dokončí větu jinak, nežli jak to vyžaduje její první část. Příčinu anakolutu sluší hledati v tom, že mluvčí nezvládá dokonale myšlenkový celek a dobře ho nečlení. Je tedy anakolut zpravidla svědectvím slohové neumělosti a psaný jazyk spisovný se mu co nejvíce vyhýbá. V mluveném projevu posluchači anakoluty snadno přehlédají, zejména tehdy, není-li příliš častý a nápadný. Některé příklady: *Ti lesové budou své jeleny jmiati, v nichž by se pásli* (m. kteří by se v nich pásli) Štít V 3. — *By na moscě Prazě (= na mostě v Praze) nebude viděti Čecha* (m. by nebylo viděti Čecha) AlxB 36. — *Adam pro milost ženskú (= lásku k ženě) s ní* (t. j. ženou) jedl Kruml 3b. — *Ktož jsú Boží bojovníci a zákona jeho* (t. j. Boha) husitská píseň. — *Já, já toho vštec od Beskydu lidu, Bůh mne jim nedal* Bezr. — *Můj dědoušek handloval ve fšem: tříšlo, přízu, voves, špice* Hošek II, 1. č., 129. — Poslední podmínkou je zhlédnutí pěti filmů, z toho *tři filmy sovětské a dva československé* (podmínky Fučíkova odznaku) atp.

2. Zajímavé anakoluty jsou dosvědčeny v některých nářečích při přejímání řeči, ať běží o věty tázací, ať o věty vypovídací. Navazuje-li někdo na cizí projevy, přejímá z nich často jen slovo nejdůležitější, ale nepřispůsobuje je zpravidla vazbě věty. Na př. v císařovském nářečí: A: *Kolek máte kráv?* B: *Kráv — máme tře* (Mal I, 46 a 159). A: *Kačeni véca só meslim na lukše (= nudle) lepší.* B: *Na lukše — só takovy třdy lukše z nich* (tamtéž I, 46). Podobný způsob vyjadřování lze pozorovati i v nářečí slavkovsko-bučovickém. Na př.: A: *Šte na vémňenku?* B: *Na vémňenku — ze sinem sem si to nevíjednál.* — A: *Psí sádlo je pré na sóchoťe nélepší.* B: *Na sóchoťe — to ale každé žalódek nesnese.* Atp.

3. Hodné pozoru je především dialekticky doložené vyšinutí z vazby, které záleží v tom, že se projev začne nominativem a že se teprve v dalším vypravování vyjádří náležitá závislost na ukazovacím zájmenu nebo jiným způsobem. Psychologický podklad tohoto jevu — *mutatis mutandis* platí to o anakolutu vůbec — lze viděti v tom, že nová osoba nebo nová věc vzbudí pozornost mluvčího jakoby signál. Mluvčí reaguje na to hned tak, že nový předmět, který ho zaujme, jmenuje vždy v nominativě (je to t. zv. *nominativus pendens*), bez jakéhokoli zřetele na závislost. Teprve tehdy, nutí-li ho k tomu myšlenka, učiní zadost požadavku náležité závislosti. Příklady: *A ten druhý, toho sa to nechytlo* (= a toho druhého se to nechytlo) Kašík 76. — *Ten druhý, temu žáden do huby nepohlédne*, ib. 76. — *Bože ten ječimeň toho sa naobrácime* (= Bože, toho ječmene se naobrácime) Mal I, 159. — *A Tonda ten je kród na vojné Ves Her.* — *A ta žencká — tu ešče ten den vodvedli četníci*, ib. — *A Filípek — toho už taky pochovali*, ib. — *Staré Šisler — toho pamatuju jako tuze dobrího tanečnika* SB. —

Ti krásní ofse — takovéh už zas dlóho nebude, ib. — Třetí Franc, vo teho teď šlo KubLid 116. — A ta poslední, s tou to dopádló nejhůř, ib.

4. Vložené věty (parenthetické věty, vsuvky) lze považovat též za jakýsi anakolut. Obsahují zpravidla děje vedlejší, průvodní okolnosti, bližší vysvětlivky, objasnění situace a pod. Příklady: *A za půl hodiny — koně byly pot kolňú — idu pot kolňu, koní nigde Kašik 76. — Toš ten vrchní — tedy (= tehdy) byli ešče tí portáše (= portáši, kdysi valašti strážci bezpečnosti) — toš ten vrchní zebrał, ib. — Stréc Kraml — pámbu jim tam otpust — tak se lekli, že s teho bili celé nemocné SB. — Šag na tem bále — pívo bilo jako křen — zme se mňeli jako v nebi, ib. — Sedlo mu to na záda a von nesł aš ke křížu — nedávno se skátíl a nepostavili ho — a tam se ho to pustilo VesHer. — Položila chlapca do trávy a najedenkrát přišla — to se richtík stalo — divá žena, vzala chlapca a uj (= už) s ním byla v luftě ib. Ato.*

5. Někdy mluví vloženou větou rozvede tak do široka, že ji zapomeno dokončiti. Na př.: *Hajnė Hrubé — šak ho ešče pamatujete — dyš se dál do spívání — bévalo to néčastěš f sobotu nebo v nedelu — to zme se nasmáli — aji tancováł... SB. — Neboščík Rak — dyž ko, ál kerchof — to néni tag dávno — von kopal na kerchově — jag neboščík pan děkan tam dělál ty zahrátky... VesHer ap.*

6. Šmilauer (Skł. 76) uvádí v odstavci o anakolutu t. zv. anticipaci (předjímání). Ta záleží v tom, že se některý člen z vedlejší věty posune do věty hlavní, aby se tak zdůraznila jeho aktuálnost: *Čtením bible doufal, že zatlačí snahu po scholastické učnosti (m. obvyklého: Doufal, že čtením bible zatlačí atd.) JJak.*

7. K anakolutu bylo by možno přiřaditi zeugma („spřežení“). Rozumíme jím porušení pravidelného větného skladu, a to tak, že se některý člen dostane neprávem, někdy až násilně do závislosti na členu jiném. Tak na př. v souvětí: *Poctivý člověk opovrhuje a nenávidí licoměrníka slovo „licoměrníka“ hodí se jako předmět tol.ko k slovesu nenávidí, kdžto sloveso „opovrhujě“ by vyžadovalo instrumentál (tedy „licoměrníkem“). Tuto nevhodnou, neobratnou stylisaci bylo by možno opravit taktó: Poctivý člověk opovrhujě licoměrníkem a nenávidí ho. Jiné příklady zeugmatu: Chceme stále mysliti a pečovati o své zdraví. — Ctím a rád se učím od svých učitelů. — Lid chtěl a volal po silné vládě, BečkaÚv 195 atd.*

ОСОБЕННОСТИ РАСЧЛЕНЕНИЯ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ЛИТЕРАТУРНОМ ЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ И В ДИАЛЕКТАХ

Языковые высказывания неоднократно отклоняются от регулярного расчленения предложения по разнообразным причинам.

Первым таким отклонением является „аттракция“, которая состоит в том, что слово меняет в предложении свою форму и получает под влиянием другого слова в том же или в соседнем предложении другую форму, отличающуюся от той, которая ему принадлежит по смыслу (например по slunci západu вместо надлежащего po západu slunce). „Аттракция“ встречается чаще всего в выражениях, обозначающих меру и количество как в простых падежах, так и в падежах с предлогами (например в современном литературном языке дательный падеж pěti hřivnám вместо первоначального pěti hřiven). Наряду с этим „аттракция“ происходит в выражениях, обозначающих время и место, так же как и в тех случаях, где родительный или другой падеж зависит от падежа с предлогами (например před koncem masopustem вместо před koncem masopustu). Реже встречается „аттракция“ у глаголов (например dělej co dělej вместо dělej, co

děláš). Interessant „attraktion“ in некоторых моравских диалектах, где наречия и страдательные причастия уподобляются родительному падежу как именная часть сказуемого (например было *jich tam strašně* вместо *strašně*, было *nás tam nabitěch* вместо *bylo nás tam nabitо*, т. ж. *plno*). У „attraktion“ заслуживает внимания тоже выравнивание кратких и полных форм прилагательных (например *hoch je zdráv*, но *hoch je zdravý a tlustý*) и т. наз. „attraktion“ „от предложения к предложению“ по терминологии Гебауера. (Например *aby jej věděl, kde najiti* вместо *aby věděl, kde jej najiti*).

Под контаминацией понимается скрещивание, смешение двух конструкций разных по форме, но одинаковых или же близких по значению. (Например *mám jen tebe — nemám než tebe — mám než tebe*). Контаминации происходят главным образом в результате обмолвки, огорочки, по невнимательности при разговоре, от волнения или с целью добиться комичного воздействия (например *zub času vyléčil už mnoho ran*), и многие приобрели уже право на существование тоже в литературном языке (*starý mládenec, větší polovice*).

При анаколufe говорящий забывает посреди предложения, как ему продолжать начатую конструкцию, и кончает предложение иначе, чем требует первая часть конструкции (например Безруч: *Já, já toho většec od Beskydu lidu, Bůh mne jím nedal*). К анаколufe можно было бы отнести „зеугму“, т. е. нарушение регулярного строя предложения таким образом, что один член предложения попадает без основания в зависимость от другого члена (*roctivý člověk oprovruhuje a nenávidí licoměrníka*; глагол *nenávidí* управляет винительным падежом, а глагол *oprovruhuje* управляет творительным падежом).

— Все три отклонения от надлежащих синтаксических конструкций, — „attraktion“, контаминация, анаколuf —, представлены в работе примерами, взятыми как из старого и нового литературного языка, так и из диалектов.

BESONDERHEITEN DER SATZGLIEDERUNG IN DER TSCHECHISCHEN SCHRIFTSPRACHE UND IN DEN DIALEKTEN

Die sprachlichen Äußerungen weichen des öfteren aus verschiedenen Gründen von der regelmäßigen Satzgliederung ab.

Eine solche Abweichung ist vor allem die Attraktion, die darin besteht, daß ein Wort im Satze sein Formgefüge ändert und von einem anderen Worte desselben Satzes oder Nachbarsatzes beeinflusst eine andere Form annimmt als die, welche ihm sinngemäß zukommt (z. B.: „*po slunci západu*“ statt des richtigen: „*po západu slunce*“).

Die Attraktion ist am häufigsten belegt bei Ausdrücken des Maßes und der Quantität u. zw. wie in direkten Fällen so auch in indirekten (nach Vorwörtern), z. B. der 3. Fall in der heutigen Schriftsprache: *pěti hřivnám* statt des ursprünglichen: *pěti hřiven*. Außerdem entsteht eine Attraktion bei Ausdrücken der Zeit und des Ortes sowie auch in Fällen, wo ein Genitiv oder ein anderer abhängiger Fall vorliegt (z. B.: *před koncem masopustem* statt: *před koncem masopustu*). Seltener ist die Attraktion bei Zeitwörtern (z. B.: *dělej co dělej* statt: *dělej, co děláš*). Interessante Attraktionen kommen in manchen mährischen Dialekten vor, in denen sich Umstandswörter und leidende Mittelwörter als Ergänzung dem Genitiv anpassen (z. B.: *bylo jich tam strašněch* statt: *strašně*; *bylo nás tam nabitěch* statt: *bylo nás tam nabitо*, d. h. *plno*). Beachtenswert ist schließlich bei der Attraktion der Formausgleich zwischen nominalen und zusammengesetzten Beiwortformen (z. B.: *hoch je zdráv*, dagegen jedoch: *hoch je zdravý a tlustý*) und die sogenannte „Satz-in-Satz-Attraktion“ (atrakce „z věty do věty“ laut Gebauers Termin), z. B.: *aby jej věděl, kde najiti* statt: *aby věděl, kde jej najiti*.

Unter Kontamination (Mischung) versteht man die Kreuzung, Verschmelzung zweier formverschiedener Konstruktionen, die jedoch von gleicher Bedeutung oder zumindest bedeutungsnahe sind (z. B.: *mám jen tebe + nemám než tebe = mám než tebe*).

Kontaminationen beruhen oft auf Versprechen, Unaufmerksamkeit beim Sprechen, Gemütsregung (Affekt) oder auf dem Streben nach komischer Wirkung (z. B.: *zub času vyléčil už mnoho ran*) und viele davon haben sich auch in der Schriftsprache eingebürgert (z. B.: *starý mládenec, větší polovice*).

Beim Anakoluth (Satzentgleisung, Fügungsmischung) vergißt der Sprecher in-mitten des Satzgefüges, wie er die begonnene Konstruktion fortsetzen soll, und beendet den Satz anders, als es der erste Teil des Satzgefüges erfordert (z. B.: Bezruč:

Já, já toho věštec od Beskydu lidu, Bůh mne jim nedal). Dem Anakoluth könnte man auch das Zeugma anschließen, d. h. die Störung der normalen Satzkonstruktion, die dadurch entsteht, daß irgendein Glied fälschlicherweise in Abhängigkeit an einem andern Satzglied gerät (z. B.: *pocitivý člověk opovrhuje a nenávidí lichoměrnicka*; der Akkusativ *lichoměrnicka* bezieht sich nur auf das Zeitwort *nenávidí*, nicht aber auf das Zeitwort *opovrhuje*).

Alle drei besprochenen Abweichungen von der normalen syntaktischen Konstruktion, Attraktion, Kontamination und Anakoluth, sind in der Abhandlung mit zahlreichen Beispielen aus der alten und neuen Schriftsprache sowie auch aus den Dialekten belegt.